

Historizacija tranzicije - slučaj (post) jugoslavenskog prostora

---

Hromadžić, Hajrudin

Source / Izvornik: **Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 2020, 29, 81 - 95**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.17234/SocEkol.29.1.4>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:617250>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

DOI 10.17234/SocEkol.29.1.4
UDK 316.334.2/.3
338: 316.4.051

Prethodno priopćenje
Primljeno: 24. 11. 2019.
Prihvaćeno: 11. 02. 2020.

HISTORIZACIJA TRANZICIJE – SLUČAJ (POST)JUGOSLAVENSKOG PROSTORA

Hajrudin Hromadžić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za kulturalne studije
Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka
e-mail: hhromadzic@ffri.hr

Sažetak

Članak je posvećen analizi fenomena tranzicije, s fokusom na prostor bivše Jugoslavije, i tom zadatku pristupa na nekoliko razina. U uvodu je ponuđen kratak osvrt na osnovne teze, interpretacije i razumijevanja spomenutog fenomena, kako iz srednjostrujaške perspektive autora liberalnih i konzervativnih tradicija u politologiji i sociologiji, tako i kritičara „tranzitologije“ iz rakursa lijevo-marksistički orijentiranih pristupa. Slijedi dio članka namijenjen pitanjima kako misliti tranziciju u kontekstu naravi njezina vremena, to jest temporalnosti; koja metoda i tradicija mišljenja bi bila primjerena tako postavljenom problemskom motivu, te na tragu takvog imperativa sučeljava prakse historizacije nasuprot modelu tzv. kulture sjećanja. U zasebnim poglavljima bavimo se analizom tranzicije kao ideologije i tranzicije kao pojma / koncepta – ideologema. Središnji i najveći dio članka posvećen je ključnom problemskom motivu teksta – iskustvu tranzicije (post)jugoslavenskog prostora.

Ključne riječi: historizacija, ideologija, (post)jugoslavenski prostor, tranzicija

1. UVOD

Opće je mjesto tvrdnja da je „tranzicija“ već dugi niz godina pomodan pojam koji se pretjerano primjenjuje na cijeli niz društvenih, ekonomskih, političkih i kulturalnih fenomena, bilo to opravdano ili ne. Upustimo li se u osnovne srednjostrujaške politološke, ekonomske i sociološke analize tranzicije iu radove liberalnih i neokonzervativnih autora poput Rustowa (1970), O'Donnella i sur. (1986), Huntingtona (1991), itd., možemo dobiti opći pregled koji pokazuje da se s terminom „tranzicija“, u maniri gotovo evolucijskog determinizma i linearno-progresivističkog poimanja povijesti, označavaju trendovi prijelaza iz jednog društvenog stanja u drugo društveno stanje, iz autokratskih i totalitarnih u konsolidirane demokratske režime parlamentarne politike koje obilježava duh višestranačja, navodna ekonomska stabilnost i obećani prosperitet, kulturalna liberalizacija i slične vrijednosti. Radi se o paradigmi tzv. tranzitologije koja se, u bliskom suglasju s teorijama globalizacije, pojavljuje u 1970-im godinama, a razvija 80-ih, te intenzivira 90-ih godina, ne slučajno u povijesnim trenucima obilježenim

rušenjem Berlinskog zida i kolapsom država s nominalnim socijalističkim režimima u Savezu Socijalističkih Sovjetskih Republika (SSSR), istočnoj i srednjoj Europi.

Iz perspektive liberalnih i konzervativnih tranzitologa, važna karakteristika tranzicije jest zaostatak. Radi se o državama, društvima i zajednicama koje su „zaglavljene“ između vlastite prošlosti, odnosno iskustva iz kojeg više ništa ne mogu crpiti i naučiti jer se radi o navodno poraženim idejama te, na drugoj strani, neizvjesne budućnosti koja se tek maglovito ukazuje na udaljenom i teško dostižnom horizontu. Također, upravo neki od liberalno-konzervativnih autora poput Merkela (2011) radije koriste pojam transformacija nego tranzicija. Shvaćena na taj način, tranzicija „post-autoritarnih i post-totalitarnih društava“ poprima obrise vječite reforme, transformacije totalnog društva, nikad do kraja dovršene, u svim njegovim aspektima.¹

Sukladno spomenutim pristupima tranzicija se nudi kao putokaz prema realiziranom svijetu kapitalističke liberalne demokracije koja rečeno u prepoznatljivom Fukuyamini diskursu, iz samodopadne i samodostatne perspektive progovara s rubova povijesti i ideologija. Ili, s druge strane, u skladu s riječima teoretičara Ovidia Tichindeleanu, „tranzicija je paradigmatički koncept kulturnih i socijalnih postkomunističkih sfera koji proglašava obred prijelaza bivših socijalističkih zemalja, navodno, iz ludila u normalnost, iz totalitarizma u demokraciju, iz planske ekonomije u ekonomiju slobodnog tržišta“ (Tichindeleanu, 2007: 20). Takvo razumijevanje tranzicije implicira dakle, u duhu i slogu teorija tzv. endizama ili krajeva, ideju o kapitalističkom uređenju društva kao konačnom ozbiljenju povijesne putanje od navodnog totalitarizma prema predmnijevanom slobodnom društvu liberalne demokracije i kapitalističke tržišne ekonomije.

S druge strane, nešto istančaniji uvidi pokazat će nam da nosiva retorika tranzicije gotovo redovito progovara u stilu hegemonijskih diskursa i onog što nazivamo „duhom vremena“. Drugim riječima, dominantni narativi tranzicije više nam govore o vrijednosnim i ideološkim polazištima upisanima u same pozicije takvog izjavljivanja, a manje o onome što je iskustvu tranzicije prethodilo i o onome što neposredne prakse tranzicije potencijalno impliciraju u vremenu koje slijedi. Takva je, primjerice, i hegemonijska, općedruštveno raširena ideja o „neizbježnosti i nužnosti tranzicijskih procesa“. S druge strane, postoje i brojne kritike „tranzitologije“ u kojima se problematizira prethodno opisana ideologija linearne i neproblematizirane evolucije iz socijalizma u kapitalizam. Kritike autora poput Creeda, Burrowoy i Verdery ili Humphrey nude kompleksniju, nelinearnu sliku transformacije ekonomsko-političkih sustava i socio-kulturnih obilježja svakodnevnog života obilježenih diskontinuitetima, pri čemu se obilježja socijalizma i kapitalizma temporalno preklapaju i iskustveno prepliću, a dominiraju raznovrsna „lokalna“ iskustva tranzicije (više u: Hromadžić i Čavkić, 2016). U ovom će se kontekstu posebice dalekovidnom pokazati kritika „tranzitologije“ još iz ranih 90-ih, kako ju je

1 Kako je to lijepo sažeto, govorom podsvjesnog, u riječima tadašnjeg predsjednika saborskoga Odbora za europske integracije Nevena Mimice, povodom potpisivanja pristupnog ugovora Hrvatske s EU-om, „proces tranzicije je gotov, ali ne i proces transformacije“ („Potpisivanjem ugovora s EU, završen proces tranzicije u RH“, 2011).

postavila Katherine Verdery. Ova autorica pojam tranzicije određuje kao „tranziciju od socijalizma“, a pritom ono prema čemu se tranzicijom kreće, ostaje vrlo upitno, neizvjesno i teško određivo (Verdery, 1991).

Upravo suprotno navodnoj izvjesnosti obećanog liberalno-demokratskog prosperiteta koji je prethodno spomenut, tranzicija može rezultirati i različitim oblicima systemske isključivosti, režimske eksploatacije i porasta netrpeljivosti. Kako bismo potkrijepili ovu tezu, u članku ćemo ponuditi varijantu eksplanatornog okvira za neku buduću kontekstualno-strukturalnu i kritički interpretiranu historiografsku analizu iskustva tranzicije (post)jugoslavenskog prostora.

2. VREMENITOST TRANZICIJE

Spomenuta nas promjena perspektive upućuje na pitanje koje je potrebno već na početku nakratko postaviti, a tiče se problema temporalnosti u tranziciji, odnosno karaktera tranzicije u smislu naravi njezina vremena koje je obilježava: kakva je vremenitost vremena tranzicije? Radi se naprosto o različitoj gustoći u iskustvu i percepciji vremena epoha. Kako bismo ponudili iole suvisliji odgovor na tako zahtjevan problemski motiv, alat koji nam pritom stoji na raspolaganju jest analogija s iskustvom moderne i njenim historijskim vremenom – historicitetom, kao i njenim učenjem o prošlosti – historiografijom, u perspektivi ideje zaokruženosti, totaliteta univerzalizma: to je iskustvo dugog sjećanja obilježeno diskontinuitetima, prijelomima, političnošću... ukratko, dijalektičkim mišljenjem. Odnosno, iskustvo humanizma, racionalizma, prosvjetiteljstva i moderne koje „zna“ odakle dolazi, dokle je dospjelo i prema kojim se horizontima mogućeg kreće.

Drugim riječima, u duhu i slogu poznate maksime Fredrica Jamesona (1981) – koju po svemu sudeći duguje Bertoltu Brechtu, a kod nas je vjerno slijede Darko Suvin i Boris Buden kao svojevrsnu metodu mišljenja – to je apel na permanentnu praksu historiziranja, odnosno spoznajne uvide u procedure i kontekstualne uvjetovanosti (političke, ekonomske, kulturalne, društvene) za nastanak određenih tipova ideologija i diskursa... njihovu artikulaciju i cirkulaciju, uključujući pritom i vlastitu poziciju izjavljivanja koja također mora biti stalno propitavana kako se ne bi pretvorila u dogmu. Na djelu je svojevrsno „miniranje“ svake mogućnosti oprirodjenja – to jest hegemonije – iskaza i njegova pretvaranja u mit. Oni koji ne historiziraju, iskustvo nas uči, osuđeni su na stalno ponavljanje lošije povijesti. Stoga i rezultat takve redukcije može biti samo jednostran: revizionizam upakiran u neofašistički celofan ponovne evokacije tih stravičnih ideologija, ili paket tržišne poslovno-profitne logike kojoj ne treba uporište i legitimacija zato što počiva na moći aktualne hegemonijske matrice neoliberalizma. Odnosno, kao što svjedočimo u aktualnom trenutku vlastite povijesne epizode: i jedno i drugo, ponovno zajedno i ujedinjeno. Na drugoj strani, vrijeme tranzicije nadaje se poput, *hegelovski* rečeno, loše beskonačnosti, kao vakuum ispunjen obećanjima o konačnoj realizaciji, kao vrijeme koje samo što nije nastupilo, ali nikako da dospije... Na djelu je razdoblje tzv. velike tranzicije, vrijeme koje se gramšijanski naziva *interregnum*, kada obilježja prijašnje paradigme nisu još do

kraja nestala, a „novi“ sustav nikako da se jasno oblikuje... Historiografija, to je zaokružena memorija dijakronijsko-dijalektičkog karaktera s pečatom trajnosti. Tranzicija, to je kratko pamćenje, bilo postmodernističkog ili neokonzervativnog tipa, svejedno, ali amnestirano (ili cinično nezainteresirano) od historijskog sjećanja (osim ako se ne radi o nekom obliku mitskog povijesnog revizionizma), kao i od političko-ekonomske te socijalne, kontekstualne naravi svojega trenutka. Drugim riječima, niti je politično, niti historijski komparativno. Ne uzima u obzir spoznaju da je povijesno mišljenje i historija sadašnjosti, da lekcije i diskurs o prošlosti – ponovimo još jednom – više govore i svjedoče o točki izjavljivanja, o „ovom sada i ovdje“, nego o povijesnoj epizodi na koju se takvi narativi naslanjaju.² Istovremeno se i pamćenje prošlosti u tranziciji i kroz tranziciju nerijetko manifestira putem heterogene kolekcije osobnih i kolektivnih sjećanja koja „bubre“; ono je često sazdano od nostalgичno depolitiziranih memorabilija o lokalnim i regionalnim iskustvima koje se kulturaliziraju i postaju nosivim elementima nekih modela kulture sjećanja.

Riječ je o tipu kulture društvene memorije koja je komemorativne naravi: zamrzava iskustvo prošlosti u točkama na koje simbolički aplicira memorijabilnu praksu i diskurs (spomenik, povijesni događaj ili ličnost...) i time konkretno historijsko iskustvo svodi na sinkronijski eksces, aboliran njegove vlastite dijakronije, konjunkture i političnosti. Deficit do kojeg pritom dolazi i koji je bolno očit zavređuje biti još jednom naglašen: takav tip memorijske prakse nerijetko biva amnestiran od spoznaje o okolnostima i uvjetovanostima vlastitog sjećanja u odnosu na političke, ekonomske, povijesne, društvene i kulturalne kontekste koji ključno određuju čega ćemo se i kako ćemo se sjećati. Stoga rezultante proizašle ovakvom praksom kulture sjećanja imaju najmanje dvostruko poguban učinak. Prvi i opasniji je političko-revizionistički: tezom o „dva totalitarizma“, odnosno „sve su žrtve iste i zaslužuju jednake tretmane komemorativnosti“, zapravo se niveliraju i izjednačavaju do neprepoznatljivosti nesvodive političke i ideološke razlike i historijsko-kontekstualne uvjetovanosti koje su vodile suprotstavljenim pozicijama nacizma i fašizma na jednoj, odnosno socijalizma i komunizma na drugoj strani.³ Druga

2 Važan napor i doprinos da se ovaj aspekt ideološki proizvedenih kolektivnih društvenih memorija kroz tranziciju – a u službi dnevno političkog oružja i nacionalnih mitomanija – kritički obradi i premesti pomoću znanstvene interdisciplinarnе komparativne analize (politološke, povijesne, filozofske, sociološke...), nudi serijal studija *Kultura sjećanja* koji se bavi interpretacijama narativâ o četiri prijelomne godine u modernoj povijesti južnoslavenskih naroda u 20. stoljeću (1918, 1941, 1945, 1991). Više o tome u: Cipek i Milosavljević (2007), Bosto i sur. (2008), Bosto i Cipek (2009), Cipek (2011).

3 Ovakve su prakse svoj dosadašnji krunski epilog, s normativno-legislativne strane i na razini politika Europske Unije, dobile s *Rezolucijom 1481 o međunarodnoj osudi zločina totalitarnih komunističkih poredaka (režima)* koju je Parlamentarna skupština Vijeća Europe usvojila početkom 2006. *Rezolucijom Europskog parlamenta o europskoj savjesti i totalitarizmu iz 2009.*, te *Rezolucijom Europskog parlamenta o važnosti europskog sjećanja za budućnost Europe* (rujan 2019). Što se pak tiče znanstvene produkcije koja prati naznačeni trag i koju možemo tretirati kao indikativnu u kontekstu ovog članka, preporučljivo je konzultirati studiju *Zla prošlost* (Najbar-Agičić, 2018) koja nudi komparativno-povijesne studije suočavanja s prošlošću iz perspektive politike povijesti i kulture sjećanja na primjeru nekoliko europskih zemalja (Poljska, Litva, Latvija, Estonija, Ukrajina, Rusija, Španjolska).

je pogubnost pak rezultat praksi „dopadljivog“ brendiranja, primjerice na našim prostorima zatečenog socijalističkog nasljeđa poput spomeničke baštine antifašističke borbe, ili nostalgичne romantizacije kolekcije osobnih sjećanja na to razdoblje: sjećanje koje je lišeno svakog vida politizacije, pa je stoga prikladan robno utrživ materijal, simboličko znakovlje komunizma pretvoreno u postkomunistički komercijalni kič.⁴

Svjedočimo, dakle, različitim temporalnostima. Istovremeno smo u zajedničkom, tzv. globaliziranom vremenu diktature vječitog prezenta (24/7), ali i nepovratno razdvojeni u smislu mogućnosti da u tom i takvom vremenu i njegovu svijetu jednakopravno participiramo (pozicija središta vs. pozicije (polu)periferija). Dok je vrijeme historiciteta moderne (uokvireno „velikim narativima“ prosvjetiteljstva, racionalizma i humanizma) snivalo utopijske emancipacijske epiloge za čovječanstvo, dotle su rezultirali i poentirali ekonomsko-politička tranzicija kao neoliberalna akvizicija s distopijskim socijalnim učincima i obličjima, neokonzervativna teološka kontrarevolucija sa simpatijama prema neofašizmu, te kultura postmodernih „malih priča“ kao jalovi nadomjestak negdašnjim zaokruženim holističkim naracijama. Moglo bi se zaključiti kako je tranzicija svojevrsan ideološki supstrat neoliberalnog kapitalizma, neokonzervatizma i neofašizma koji popunjava ispražnjena mjesta odbačenih ideja emancipacijskih utopija prosvjetiteljstva, humanizma i socijalizma / komunizma.

„Mišljenje tranzicije“ zamrznuto je u permanentnosti svoje sinkronije, bez potencije i ambicije da ponudi iole suvisliju misao progresivne utopije, ali i licemjerno nezainteresirano za distopijska obličja današnjice proizvedena kapitalističko neoliberalnim i neofašističkim režimima. Pogubnost ove dimenzije tranzicije naročito bi mogla doći do izražaja, s teško predvidivim posljedicama, u aktualnim populističkim paradigmama post-istinitog, post-činjeničnog ili alternativno činjeničnog svijeta. A kada su političko-historijski angažirana, onda su takva „mišljenja“ nerijetko ideološki regresivna, posvećena revizionističkom naporu da se sve što je u prošlosti – pa i vlastitoj! – bilo emancipacijsko, progresivno, modernistički napredno... ocrni i obezvrijedi ili svojevrsnom „naknadnom pameću“, tutorstvom i pauperizacijom ismije.

3. IDEOLOGIJA TRANZICIJE

Naravno da paradigmu tranzicije nije moguće, niti potrebno, svoditi isključivo na obilježja kapitalističkih režima. Jasno je da se određena svojstva „mišljenja tranzicije“ mogu pronaći, primjerice, i u okvirima ideologija socijalizma i komunizma, ali s bitno drukčijim vrijednosno-ideološkim karakteristikama u usporedbi s kapitalističkom demokracijom. Naposljetku, komunizam cjelokupnu povijest tretira kao dijalektično-dinamič-

⁴ U kontekstu ovih aspekata kulture društvenog sjećanja u tranziciji, testiranih u odnosu na jugoslavensko i hrvatsko socijalističko razdoblje, zanimljive uvide nudi zbornik-knjiga *O Titu kao mitu: Proslava Dana mladosti u Kumrovcu* (Škrbić Alempijević i Hjemdahl, 2006) koja je nastala kao rezultat istraživačkog rada na projektu „Political Places in Change“.

nu putanju, dakle tranzicijsku, s prijelaznim etapama društvenog razvoja, uključujući i socijalizam, ka konačnom utopijskom idealu na dalekom horizontu mogućeg, a to je stvaranje globalnog komunističkog društva.⁵

Ovaj je rad pak posvećen kritičkoj refleksiji, s početka teksta skiciranih, liberalno-kapitalističkih i neokonzervativnih artikulacija tranzicije i shodno tomu slijedi tezu da je „društveni konsenzus oblikovan takvim parametrima posljedica redukcije, značenjske nekonzistentnosti i nereflektiranih predodžbi o stvarnom karakteru povijesnih procesa, s učinkom smisla bez poimanja, to jest zaokruženom samorazumljivošću“ (Štefan, 2015). Iz takve perspektive tranzicija se nadaje kao permanentan, nikad posve dovršen i uvijek navodno deficitaran proces vječite „prilagodbe“ marginaliziranih prostora (poput, primjerice, post-jugoslavenskog prostora) novim geopolitičkim, ekonomskim i kulturalnim parametrima hegemonijskih režima kapitalizma s kraja 20. i u 21. stoljeću. U slučaju tranzicije svjedočimo permanentnoj – paradoksalno, ali ne i slučajno, nikad dovršenoj, a navodno prijelaznoj – fazi vječite transformacije i prilagodbe relativno novim geopolitičkim, ekonomskim i društvenim uvjetima koje određuje i diktira kapitalistički režim. Prema Horvatu i Štiksu (2011: 3) koji pišu o „ideji nepotpune tranzicije“, dva su glavna razloga koja stoje iza ove logike: „izbjegavanje suočavanja s posljedicama tranzicije u njihovoj punoj mjeri, te očuvanje diskursa i odnosa dominacije spram bivših socijalističkih država. Stoga, jedna od osnovnih pretpostavki o vječitoj tranziciji jeste ‘potreba’ za tutorstvom i nadzorom“.

Time tranzicija (p)ostaje proces vječite prilagodbe, utrke da se nadoknadi „zaostatak“ (premda takva utrka nalikuje paradoksu Ahila i kornjače). Odnosno, „tranzicija živi vječno“ jer „tranzicija zapravo nije prijelazno razdoblje nakon kojega nastupa uređeni svijet, relativno human i pristojan poredak postojećih pravila igre, nego je to tek uvod u ono što se globalno zove fleksibilnim kapitalizmom“ (Duda, 2007). To posebice postaje razvidno na prostorima (polu)periferije poput našeg, koji su obilježeni simptomima neokolonijalizma u ekonomsko-političkom i autokolonijalizma u socijalno-kulturnom smislu. Iz tih se razloga „dovršetak“ tranzicije, to jest konačno ostvarenje dugo očekivanog „post-tranzicijskog“ razdoblja, nikako ne može mjeriti nominalnim kriterijima kapitalističke hegemonije poput realizacije „euroatlantskih integracija“, već upravo obratno.⁶ Ako postoji opći, generalizirajući uvid o našoj „post-tranziciji“, onda je takav oblikovan gorkom spoznajom da završetak tranzicije na primjeru regije poput ove – postjugoslavenske – zapravo znači sustavnu (polu)periferizaciju tih zemalja u ekonomskom, geopolitičkom, diplomatskom, kulturalnom i svakom drugom sistemskom smislu; njihovo smještanje na margine kapitalističkog svijeta i dovođenje u stanje permanentne strukturne ovisnosti o zemljama središta.

5 U tom je smislu, na fundamentalnoj razini ideje s drukčijom izvedbenom zamisli, s njim usporediva jedino sveobuhvatna i univerzalistička ideologija ranog kršćanstva Sv. Pavla.

6 Čak je i po tom kriteriju, koji naravno niti izbliza nije dostatan jer ne dopire do strukturno-problemskih dimenzija razlikovanja „tranzicije“ od „post-tranzicije“, moguće vrlo lako uočiti disbalans. Primjerice, u slučaju Hrvatske, dok su priključenje NATO savezu i ulazak u EU realizirani ciljevi nacionalne hegemonije, dotle monetarna fuzija u vidu preuzimanja Euro valute i uključanje u „Šengensku zonu“ još uvijek ostaju nedovršeni tranzicijski imperativi.

4. TRANZICIJA KAO IDEOLOGEM

U tekstu zagovaramo i tezu kako pojam „tranzicija“ gotovo priziva primjenu pridjeva „takozvana“, čime se želi ukazati na potencijalnu ambivalentnost, no prije svega na ideološku (čak i svojevrsnu teleološku!) narav ovog termina u širokom rasponu značenja koje on proizvodi. Radi se o jednom od „imaginarnih izraza“ koji implicira navodnu prirodnost i neizbježnost povijesnih procesa, ali je u suštini samo alat u službi kreiranja ideološke mistifikacije i privida. Shvaćen na ovaj način, pojam tranzicija jest ideologem, označitelj-gospodar, rečeno diskursom psihoanalize. U ovom primjeru svjedočimo procesu onog što tradicija marksističke misli imenuje „radom pojma“. Na djelu je pojam čija je temeljna ideološka funkcija markiranje, odnosno zaklanjanje kontradikcija i antagonizama koji se nalaze u temeljima liberalnog kapitalizma. Zanima nas, dakle, tzv. tranzicija u kontekstu ideologije i političnosti, onkraj puke samorazumljivosti pojma i njegova značenja. Ako prihvatimo mogućnost da tzv. tranziciju tretiramo i mislimo kao ideologem, s njemu pripisanim specifičnim ideološkim praksama na djelu, s onu stranu uvriježenih interpretacija tog pojma u duhu liberalnih teoretičara i konzervativnih analitičara „tranzitologa“, moramo se zapitati koje su to ideološke, političke, ekonomske, kulturalne i diskurzivne prakse na djelu kada govorimo o tzv. tranziciji? Što bi bio sukob temeljne funkcije tzv. tranzicije kao ideologema? Još konkretnije, ime čega ili ime za što je tzv. tranzicija?

Tranziciju ovdje tretiramo kao krovni pojam koji uokviruje široku paletu terminoloških rješenja, prepoznatljivog javno-medijskog diskursa, općih riječi i mjesta... Radi se o klasičnom učinku hegemonije koji nas ovdje „muči“ – stvaranju zaokruženog privida samorazumljivosti i logike zdravog razuma – zbog čega je teže prodrijeti do istine samog režima. Konkretno, zanima nas kojim to jezikom – i s kojih strukturnih pozicija – govori ideologija tranzicije našeg vremena i prostora, kojim se diskurzivnim rješenjima koristi i za kojim politikama jezika i stvaranja značenja poseže, svjesno ili nesvjesno, ali evidentno učinkovito. U hegemonijskom diskursu tranzicije pronalazimo zametke onog što Althusser imenuje lakunarnim diskursom (engl. *lacunar discourse*). To je ono što iskazom nije izrečeno, ali je evidentno mišljeno (Althusser, 1986).

U najširem smislu na djelu je praksa jezičnih ideologija, to jest utjecaji (politički, ekonomski, kulturalni) koji se manifestiraju prilikom oblikovanja lingvističkih, diskurzivnih struktura (vidi Silverstein, 1985, prema Kroskrić, 2017). Cijeli je korpus naslijeđene literature na raspolaganju kada analiza krene u spomenutom smjeru. Primjerice Bahtinova metalingvistika, odnosno njegova marksistička filozofija jezika, to jest inzistiranje na nužnosti ideologizacije jezičnih iskaza koji nisu, smatra Bahtin, tek puki, formalističko-objektivistički sustavi u igri označavanja na osi de Saussureovih dihotomija kakve su označitelj-označeno; jezik-govor; ili sinkronija-dijakronija (Bahtin, 1980). Ili Teun A. Van Dijk koji interpretira ideologiju na način donekle srodna Bahtinu, ali u tradiciji kritičke analize diskursa, upućujući na potrebu povezivanja ideologije, teksta i govora. Ovim pristupom u epicentar istraživačkih napora dospijevaju analize specifičnog tipa javnih, medijskih, obrazovnih i političkih diskursa u potencijalu njihove

metaforičnosti kojom se proizvode učinci naturalizacije hegemonijskih poredaka moći. Za Van Dijka, ideologija je podloga društvenih reprezentacija grupe, a njezina je funkcija reprodukcija određenih društvenih odnosa između socijalnih skupina na tromeđi društva, diskursa i spoznaje (Van Dijk, 2006).

Nadalje, u analizi temeljnog problemskog motiva u ovom članku, kritički intonirana perspektiva uporabni alat može pronaći i u sklopu općih mjesta kulturalno-studijskog nasljeđa. Takve su Barthesove teze o mitu kao drugostupanjskom poretku znaka koji je u funkciji ideološko-hegemonijskog prevođenja kontingentno historijskog u poredak prirodnog, samorazumljivog, navodno neupitno logičnog. Barthesa na analizu i interpretaciju pokreće „nesnošljivost prema ‘prirodnosti’ što je tisak, umjetnost i zdrav razum neprestano pridijevaju zbilji koja, makar i bila zbilja u kojoj živimo, zbog toga nije ništa manje potpuno povijesna“ (Barthes, 2009: 10) pri čemu mit, kao depolitiziran iskaz, „ima zadatak povijesnu namjeru utemeljiti u prirodi, kontingenciju u vječnosti“ (Barthes, 2009: 168), što je svojstveno buržoaskoj ideologiji koja Barthesa posebice zanima.

5. TRANZICIJA (POST)JUGOSLAVENSKOG PROSTORA

S obzirom na to da tranzicija implicira stalnu prijelaznost i mijenu, takvo stanje smanjuje mogućnost da objektivno sagledamo sadašnjost koja nam stalno i iznova bježi. Stoga je recepciju potrebno nadograditi pokušajem interpretacije problema tranzicije u duhu paralakse, odnosno s ponešto iskošenim pogledom. Naime, i to je ono što je posebno naglašeno prilikom analiza iskustva tranzicije koju slijedi ovaj članak, uvidi u političko-ekonomske i društveno-kulturalne dimenzije historijskog karaktera vremena tranzicije nude važne spoznajne dosege. Konkretno, riječ je o više desetljeća dugom iskustvu jugoslavenske i postjugoslavenske tranzicije kojemu je ovaj rad i posvećen. Zauzevši takav, društveno, politički, ekonomski i kulturalno definiran i determiniran kut gledanja, već i elementarnim uvidima u nasljeđe druge Jugoslavije dobit ćemo teško oborive pokazatelje da njezina politička, ekonomska i kulturalna „tranzicija“ počinje puno prije 90-ih godina 20. stoljeća, to jest prije nominalnog kraja režimskog socijalizma i jugoslavenskog samoupravnog modela.

Radi se o temeljitim ekonomskim, političkim i ustavnim reformama započetim u 60-im i nepovratno razvidnim u ranim 70-im godinama 20. stoljeća.⁷ Te aspekte „tranzicije prije tranzicije“ u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) temeljito obrađuju Gal Kirn (2014) i Darko Suvin (2014) u svojim studijama. Nadalje, kritičko-historiografsko čitanje i interpretiranje nekih medijskih i popularno-kulturalnih uradaka iz jugoslavenskih 1980-ih lijepo pokazuje da su svi ključni društveni, politički, ekonomski i kulturalni aspekti tranzicije – koja je tada, pokazat će se, bila tek pred

⁷ Dva najočitija, uzajamno isprepletena fenomena u kontekstu tog perioda bila su kreiranje jedinstvenog modela tzv. jugoslavenskog tržišnog socijalizma, te liberalno-nacionalistička strujanja unutar republičkih ograna Saveza komunista Jugoslavije.

nama, a kojoj danas svjedočimo i o kojima i na ovom mjestu pišemo – bili potpuno razvidni i na djelu već u tom, zadnjem desetljeću jugoslavenskog socijalizma.⁸

Primjer / slučaj negdašnje socijalističke jugoslavenske državne zajednice i tog prostora u kontekstu pola stoljeća duge tranzicije koja seže s onu stranu „kulturalizacije politike“ i razarajuće konfliktne radikalizacije „politika identiteta“ – te njima pripadajućih, nanovo aktualiziranih, prerađenih i doradenih „autohtonih“ nacija i kultura – nužno zadire u kompleksnija pitanja političko-ekonomske naravi takvog povijesnog iskustva. Kao što je slikovito dočarao Boris Buden u jednom intervjuu, a što može poslužiti kao svojevrsni epitaf „slučaju Jugoslavija“ kojim se indirektno bavimo na ovom mjestu: „identitet je kost za glodanje koju vam dobace prije nego vas ogule do gole kože“ (Petrović, 2005). U svjetlu toga, tranzicija bivšeg jugoslavenskog prostora tijekom proteklih nekoliko desetljeća, ugrubo skicirana, ostat će obilježena nizom znakovitih faza.

Za temu ovog članka bitno je barem kratko i ugrubo označiti opća mjesta, prijelomne povijesne točke koje su nezaobilazno važne za prikladnu kontekstualnu analizu postjugoslavenske tranzicije. Neki od tih trenutaka postjugoslavenskoj tranziciji vremenski prethode, ali su s njome neraskidivo povezani ako tranziciju želimo analizirati na način prethodno objašnjene prakse mišljenja u ključu historizacije. U takvom kontekstu moglo bi se početi s krajem 1950-ih kada se FNR Jugoslavija nalazi na vrhuncima svojeg ekonomskog rasta koji se mjeri dvoznamenkastim brojkama – točnije s 1958. i Sedmim kongresom Saveza komunista Jugoslavije na kojemu se nedvosmisleno podržava i potiče daljnji razvoj potrošačke kulture i društva u zemlji, započet već nekoliko godina prije (više u: Duda, 2005 i Dimitrijević, 2016). Cijelo se to desetljeće zapravo smješta između dva važna događaja u povijesti te zemlje. Na jednoj je strani čuveno Titovo „ne“ Staljinu iz 1948., kojim se Jugoslavija, uz ozbiljan rizik od sovjetske vojne invazije, izvukla iz ruskog vojno-političkog zagrljaja, ali time zadobila i američke „simpatije“ te njihovu višekratnu ekonomsku pomoć. Na drugom kraju te mini epohe je 1961. i operacionalizacija godinama pripremanog Pokreta nesvrstanih⁹ u kojemu je Jugoslavija imala važnu ulogu (čemu će uskoro biti posvećeno par rečenica) što nije naišlo na američko odobravanje pa je rezultiralo i uskraćivanjem daljnje financijske podrške.

Stoga su 1960-e počele s pokušajem mlake privredne reforme 1961., a nastavile su se slabljenjem socijalističke režimske represije, što je simbolizirano smjenom šefa Službe državne sigurnosti Aleksandra Rankovića 1966. Uslijedila je postupna liberalizacije zemlje te konkretne ekonomske reforme u Jugoslaviji započete u istom tom razdoblju, polovicom 1960-ih, poznate pod nazivom „tržišni socijalizam“. To dovodi do ekonomsko-proizvodne stagnacije, povećanja socijalno-klasnih razlika u društvu, porasta nezaposlenosti i posljedičnog odljeva radnika u inozemstvo (počeci kulture gatarbajterstva), a kulminira studentskim nemirima 1968. koji su motivirani upravo spomenutim društveno-ekonomskim problemima. 1960-e su i desetljeće praktičnog početka

8 Odličan model takvog čitanja i analize spomenutih fenomena na primjeru vrlo popularne jugoslavenske telenovele iz spomenutog razdoblja, *Bolji život*, nudi Boris Postnikov (2017).

9 Ideja je začeta još 1956. potpisivanjem tzv. Brionske deklaracije između Tita, Nasera i Nehrua.

funkcioniranja spomenutog Pokreta nesvrstanih kojemu je Jugoslavija bila na čelu i koji je, slijedom globalnog antikolonijalnog trenda, postao najveći savez država tzv. Trećeg svijeta u razdoblju hladnoga rata, ekvilibrirajući između kapitalističkog Zapada i sovjetskog modela državnog socijalizma na istoku. Nesvrstani su ujedno i najveće postignuće jugoslavenske vanjske politike, ingeniozan projekt širenja jugoslavenskog utjecaja i tržišta diljem planete, uz paralelno stvaranje velike koalicije za obranu socijalističkog modela na jugoslavenski način. Potom je krajem 1960-ih i ranih 70-ih uslijedila faza nacionalno-identitetskih i političkih previranja, uobličena kroz nacionalistički pokret u Hrvatskoj, tzv. MASPOK i unutarnjim partijskim obračunom s liberalnom strujom u Savezu Komunističke Srbije.

Nadalje, u istom se razdoblju artikuliraju problemi u funkcioniranju jugoslavenskog eksperimentalnog modela direktne demokracije preko radničkih savjeta, uobličeni ranih 1950-ih kroz praksu samoupravnog socijalizma.¹⁰ Taj je model formalno započeo donošenjem Osnovnog zakona o upravljanju privrednim poduzećima 1950., a ustavno reguliran Ustavnom zakonom 1953. i predstavljao je reformu kojom je jugoslavensko političko vodstvo željelo pokazati sposobnost da osmisli i provede originalnu ekonomsko-političku paradigmu nakon raskida sa Staljinom. Međutim, model samoupravljanja doveo je i do stvaranja neželjene konkurencije između firmi na domaćem tržištu, kao i između federalnih republika, što je bila i razumljiva posljedica s obzirom na činjenicu da je u sebi već imao ugrađene tržišne mehanizme. Sljedeće bitne epizode jesu posljednji Ustav SFRJ iz 1974. koji je Jugoslaviju faktički pretvorio u konfederalnu zajednicu republika i Zakon o udruženom radu iz 1976. koji će se nedugo zatim pokazati čimbenikom pogoršanja ekonomske situacije u zemlji.

Teške post-titovske 1980-e zapamćene su po sveopćoj društveno-ekonomskoj krizi, „mjerama štednje“ i reformama koje su sve više vodile tržišnoj nauštrb samoupravne privrede, a koje su nametnute kao posljedica nepovoljnih kreditnih aranžmana SFRJ s Međunarodnim monetarnim fondom i Svjetskom bankom 1970-ih i 1980-ih. U takvim su ekonomsko-političkim i društvenim okolnostima bili neizbježni pad proizvodne produktivnosti, visoka inflacija, a potom i nestašice osnovnih potrošačkih resursa te nastavak jačanja republičkih nacionalizma. Cijelo to vrijeme, sva ta četiri desetljeća, obilježile su nepremostive unutarnje jugoslavenske razlike u stupnjevima ekonomske i društvene razvijenosti; organizacijskim i produkcijskim kapacitetima; između sjevernih i zapadnih dijelova federacije u usporedbi s južnim i istočnim dijelovima zemlje; kao i različiti pogledi, ideje i strategije, ali i praktične politike o tome što bi, kako i gdje trebalo proizvoditi, u što bi i gdje trebalo ulagati i investirati. Takve ekonomske politike vodile su daljnjem produbljivanju razlika u produktivnosti i razvoju između pojedinih jugoslavenskih republika, posljedičnim nezadovoljstvima i frustracijama, što je tematika temeljito obrađena u studijama Susan L. Woodward (1995) i Catherine Samary (1995). Postsocijalistička jugoslavenska faza 1990-ih je obilježena raspadom te države, strašnim

¹⁰ Prvi radnički savjet osnovan je 29. prosinca 1947. u tvornici cementa Prvoborac u Solinu.

ratovima i novouspostavljenima autokratskim režimima te radikaliziranim etno-konfesionalnim politikama identiteta. U tzv. nultim godinama novog tisućljeća donekle su dominirale liberalno-demokratske politike „euroatlantskih integracija“ i eurofilije s pripadajućim vrijednosnim sklopovima kapitalističkog sustava i tehnokracije. I tako sve do aktualne faze „otriježnjenja“ u drugom desetljeću 21. stoljeća kada postaje izvjesno da su snovi tranzicije ispunjeni zapravo noćnim morama kapitalističke eksploatacije i neokonzervativno-klerikalne kontrarevolucije s elementima prijeteće eskalacije neofašizama. Ovakva se tvrdnja može činiti kategoričkom, no čak i paušalni uvidi o aktualnim društvenim stanjima u bivšim jugoslavenskim republikama (s djelomičnim izuzetkom Republike Slovenije) otvaraju prostor empirijskoj argumentaciji spomenute teze. Ekonomska devastacija u vidu kriminogenih privatizacija izvedenih u slogu „prvobitne akumulacije kapitala“; tajkunizacija i plansko gašenje proizvodnih firmi; deindustrijalizacija i posljedična dominacija uvoza i „uvoznih lobija“ naspram izvoza roba i usluga; visoka nezaposlenost, razvlaštenost, osiromašenje većeg dijela društvene populacije i odljev mladih obrazovanih ljudi; gubitak monetarne i financijske suverenosti, plastično simboliziran prisustvom i snagom inozemnih banaka te potpunim sluganstvom domaćih političkih kompradorskih elita spram svjetskih i europskih centara moći (MMF, Europska središnja banka...) zajedničke su odlike, uz neznatne razlike, država nastalih raspadom SFRJ. Povezuju ih još i karakteristike poput visoke stope korupcije, nefunkcionalnog pravosuđa, nepotizma, klijentelizma, slabog povjerenja stanovništva u sustav, osjećaja besperspektivnosti i niske razine društvenog optimizma,¹¹ kao i kontinuirano političko-ideološko održavanje stanja „rata niskog intenziteta“ te stalna (re)konstruiranja etno-konfesionalnih matrica identiteta koji, u okolnostima globalne hegemonije „interesnog braka“ neoliberalnog kapitalizma i (neo)konzervativizma, stvaraju preduvjete za revitalizaciju novih-starih fašizama.

Na ovaj će način postavljeni problemski motivi i definirani konteksti s prostora bivše Jugoslavije, zadani svojim smjernicama već prije pola stoljeća, nužno upućivati na potrebu za razumijevanjem, interpretacijom i smještanjem tranzicije u relacijski i problemski suodnos s fenomenima spomenute aktualne hegemonije razvidnim kroz procese restauracije liberalnog kapitalizma, to jest vrijednostima koje obilježavaju taj sustav, poput aproprijacije i perpetuiranja kapitala, privatizacijskih procesa u tranziciji, komercijalizacije i komodifikacije sve širih aspekata društvenog života (uključujući javna dobra, zdravstvo, obrazovanje, socijalne usluge i tomu slično), trendova neokolonijalizma i autokolonijalizma, razarajućih nacionalizama i šovinizama, društvene pauperizacije na

11 Kao indikativni pokazatelji ovakvih trendova u tranziciji mogu nam poslužiti, primjerice, brojna sociološka istraživanja mladih u Hrvatskoj koja provodi Vlasta Ilišin. Longitudinalno praćenje vrijednosti mladih u komparativnoj perspektivi istraživanja provedenih 1999., 2004. i 2013. pokazalo je da mnogi mladi smatraju kako su meritokratski mehanizmi socijalne promocije diskreditirani zato što nepotizam, klijentelizam, korupcija i izvrđavanje zakonskih normi puno više jamče uspjeh u društvu nego pouzdanje u vlastita znanja, vještine i sposobnosti, odgovorno i stručno obavljanje posla te pravedno, pošteno i korektno ponašanje (više o tome u: Ilišin, 2017).

(polu)periferiji, devastacijskih trendova u kulturi i društvenom životu, itd. Riječima Borisa Budena, „demokratska je revolucija 1989. bila pretvorena u takozvanu tranziciju k demokraciji, u proces tranzicije. Što je jednom bio čin oslobođenja, čin slobode, sada je postao dugi proces prilagođavanja“ (u: Pupovac, 2014).

6. NA MJESTU ZAKLJUČKA

Možda upravo „slučaj Jugoslavija“ – koji nikako da prestane stvarati različite strahove, avetinjsko-atavističke privide za desnicu, ali i bivati nepresušno vrelo aktivističko-teorijskih promišljanja i lekcija o dosezima emancipacijsko-univerzalističkih politika za ljevicu – ukazuje na stvarni karakter dosegnutih razina tranzicije u nas danas i ovdje, na prostoru eufemistički nazvanom regija: umjesto bajki o liberalnim vrijednostima demokracije i prosperiteta u tržišnoj ekonomiji, kroz ratovima obilježeno razdoblje koje je poslužilo kao brutalna markacija prvobitne akumulacije i restauracije kapitala (u maniri već tada započetih kriminalnih privatizacija nekad društvenog, a potom državnog vlasništva), dospjeli smo do istine o našoj tranziciji. To je istina o tranziciji koja nije zadani linearno-povijesni, evolucijsko-progresivistički konstrukt, od neke zamišljene *točke a* prema zamišljenoj *točki b*, već upravo obratno.

Svjedočimo reverzibilnoj naravi tranzicije koja nas vraća unatrag, u društvene uvjete, odnose i okolnosti zaostalosti kasnog feudalizma, zaodjenute u tanani plašt (neo)kolonijalnog kapitalizma s europske (polu)periferije, onom što je prethodilo našoj kratkoj povijesnoj epizodi emancipacije kroz socijalizam. Slika je to naše tranzicije koja je odraz re-feudaliziranih društava u raspadanju, ideološki i praktično proizvedenim uvjetima kasno kapitalističke eksploatacijske zbilje. Istina o našoj razvlaštenosti, ekonomsko-socijalnoj besperspektivnosti, dokinuću svih temeljnih preduvjeta za neki oblik suverene politike; istina o institucionaliziranim nacionalizmima, neokonzervatizmima i neofašizmima, pristajanju na dodijeljene pozicije nevažnih margina i tomu prikladnih mjesta (polu)perifernih kolonija. Zauzimanjem ovakvog rakursa, retrospektivnim pogledom koji ukazuje na puknuća i diskontinuitete unutar uljepšanih hegemonijskih narativa epohe, slika naše tranzicije zapravo postaje distopijski mračna.

LITERATURA

- Althusser, L. (1986). Ideologija i ideološki aparati države. U: Flere, S (ur.), *Proturječja suvremenog obrazovanja* (str. 119-139). Zagreb: Radna zajednica republičke konferencije Saveza socijalističke omladine
- Bahtin, M. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.
- Barthes, R. (2009). *Mitologije*. Zagreb: Pelago.
- Bosto, S., Cipek, T. i Milosavljević, O. (ur.) (2008). *Kultura sjećanja: 1941 – Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput.

- Bosto, S. i Cipek, T. (ur.) (2009). *Kultura sjećanja: 1945 – Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput.
- Cipek, T. i Milosavljević, O. (ur.) (2007). *Kultura sjećanja: Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*. Zagreb: Moderna vremena.
- Cipek, T. (ur.) (2011). *Kultura sjećanja: 1991 – Povijesni lomovi i savladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput.
- Dimitrijević, B. (2016). *Potrošeni socijalizam. Kultura, konsumerizam i društvena imaginacija u Jugoslaviji (1950-1974)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Duda, D. (2007). Tranzicija živi vječno. *Feral Tribune*, 28. veljače 2007. URL: http://feral.audiolinix.com/tpl/weekly1/article_tisak.tpl?IdLanguage=7&NrIssue=1119&NrSection=1&NrArticle=15460 (15.02.2018.)
- Duda, I. (2005). *U potrazi za blagostanjem*. Zagreb: Srednja Europa.
- Horvat, S. i Štikl, I. (2011). Dobrodošli u pustinju tranzicije! Postsocijalizam, Europska Unija i nova levica na Balkanu. *Perspektive*, 05/2011: 1-8. URL: http://arhiv.rosalux.rs/userfiles/files/Perspektive05_2011.pdf (31.01.2017.)
- Hromadžić, A. i Čavkić, L. (2016). Relikvije buduće prošlosti: prazni dom penzionera u Bihaću. *Holon*, 6(1): 77-99.
- Huntington, S. (1991). *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Ilišin, V. (2017). Mladi pred izazovom: kako uspjeti u hrvatskom društvu? U: Jakovina, T. (ur.), *Dvadeset pet godina hrvatske neovisnosti – kako dalje?* (str. 327-348). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
- Jameson, F. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: N. Y. Cornell University Press.
- Kirn, G. (2014). *Partizanski prelomi in protislovja tržnega socializma v Jugoslaviji*. Ljubljana: Sophia.
- Kroskrity, P. V. (2017). Jezične ideologije. *JAT – Časopis studenata kroatistike*, 3(3): 128-162.
- Merkel, W. (2011). *Transformacija političkih sustava*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Najbar-Agičić, M. (ur.) (2018). *Zla prošlost: Suočavanje s prošlošću koja opterećuje*. Zagreb: Srednja Europa.
- O'Donnell, G., Schmitter, P. C. i Whitehead, L. (ur.) (1986). *Transition from Authoritarian Rule: Prospect for Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Petrović, D. (2005). Iz rata se ništa korisno ne može naučiti (intervju s Borisom Budeonom). *Vreme*, br. 758, 13. lipnja 2013. URL: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=421893> (26.01.2020.)
- Postnikov, B. (2017). Ima li „Boljeg života“ nakon Jugoslavije? *Bilten: Regionalni portal*, 22. prosinca 2017. URL: <http://www.bilten.org/?p=21618> (25.01.2018.)
- Potpisivanjem ugovora s EU, završen proces tranzicije u RH (2011). *Nacional – dnevno online izdanje*, 9. prosinca 2011. URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/121360/potpisivanjem-ugovora-s-eu-završen-proces-tranzicije-u-rh/> (27.01.2020.)

- Pupovac, O. (2014). Ideologija postkomunističke tranzicije (intervju s Borisom Budenom). *Slobodni filozofski*, 12. travnja 2014. URL: <http://slobodnifilozofski.com/2014/04/boris-buden-ideologija-postkomunisticke.html> (31.01.2017.)
- Rustow, D. A. (1970). Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3): 337-363.
- Samary, C. (1995). *Yugoslavia Dismembered*. New York: Monthly Review Press.
- Suin, D. (2014). *Samo jednom se ljubi: Radiografija SFR Jugoslavije*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Škrbić Alempijević, N. i Hjemdahl, K. M. (ur.) (2006). *O Titu kao mitu: Proslava Dana mladosti u Kumrovcu*. Zagreb: FF Press – Srednja Europa.
- Štefan, H. (2015). O fenomenu tranzicije. Radijska emisija „Okrugli stol ponedjeljkom“. *Hrvatski radio 3*, 9. studenog 2015. URL: <http://radio.hrt.hr/ep/okrugli-stol-ponedjeljkom/135286/> (10.02.2018.)
- Tichindeleanu, O. (2007). Istočnoeuropska tranzicija i reakcionarni postkomunizam. *Zarez*, 9(205): 20-21.
- Van Dijk, T. A. (2006). *Ideologija. Multidisciplinarnan pristup*. Zagreb: Golden Marketing – Tehnička knjiga.
- Verdery, K. (1991). Theorizing socialism: a prologue to the “transition”. *American ethnologist: Journal of the American Ethnologist Society*, 18(3): 419-439.
- Woodward, S. L. (1995). *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia 1945- 1990*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

HISTORIZATION OF TRANSITION – THE CASE OF (POST) YUGOSLAV SPACE

Hajrudin Hromadžić

Abstract:

The paper analyses the phenomenon of transition on several levels, with the main focus on the former Yugoslavian space. In the introduction, a brief overview of basic theses, interpretations and understandings of this phenomenon are given, both from the perspective of mainstream authors who belong to liberal and conservative traditions in political sciences and sociology, as well as the critics of “transitology” from the leftist, Marxist-oriented approaches. The paper then addresses the following questions: how to think of transition within the context of its own nature of time, its own temporality; as well as which method and tradition of thought would be adequate for analysing this kind of problem. Then, the paper confronts the practices of historization and the, so-called, culture of memory. The paper continues with the analysis of transition as ideology and transition as a term / concept – ideologeme. The central and longest part of the paper is devoted to the main case – the transition experience of (post)Yugoslav space.

Key words: *historization, ideology, (post)Yugoslav space, transition*

HISTORISIERUNG DER TRANSITION – DER FALL DES (POST) JUGOSLAWISCHEN RAUMES

Hajrudin Hromadžić

Zusammenfassung

Im Artikel wird das Phänomen der Transition analysiert, mit dem Fokus auf den Raum des ehemaligen Jugoslawien und zwar auf mehreren Ebenen. In der Einleitung ist ein kurzer Rückblick auf die Grundthesen, Interpretationen und Verständnis des genannten Phänomens geboten, sowohl aus der vorherrschenden Perspektive von Autoren mit liberalen und konservativen Traditionen in Politologie und Soziologie, als auch von Kritikern der „Transitologie“ vom Gesichtspunkt der links-marxistisch orientierten Ansätze aus. Im folgenden Teil des Artikels geht es um Fragen, wie Transition im Kontext der Natur ihrer Zeit, d.h. der Temporalität, zu denken ist; Welche Methode und Denktradition bei so einem Problem angemessen wären, auf Spuren eines solchen Imperativs werden Praxen der Historisierung mit dem Modell der sog. Erinnerungskultur konfrontiert. In gesonderten Absätzen beschäftigen wir uns mit Analyse der Transition als Ideologie und der Transition als ein wesentliches Motiv des Textes – mit der Erfahrung der Transition des (post)jugoslawischen Raumes.

Schlüsselwörter: *Historisierung, Ideologie, (post)jugoslawischer Raum, Transition*